

УДК [321.01+329.01](477)

СТАН РОЗВИТКУ ТЕОРІЇ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ ТА ПАРТІЙНИХ СИСТЕМ В УКРАЇНІ

Юрій Шведа

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Розглядається роль багатопартійності у функціонуванні українського посткомуністичного суспільства, яка є важливою передумовою демократичної правової держави.

Ключові слова: державотворення, багатопартійність, партійні системи, опозиція.

Функціонування й розвиток посткомуністичного суспільства в Україні характеризується ліквідацією монополії однієї партії на владу, виникненням і становленням багатопартійності, яка є важливою ознакою демократичної правової держави. Саме через політичні партії, суспільно-політичні рухи та різного роду громадські об'єднання до активної державотворчої діяльності залучаються широкі верстви населення, реалізуються й захищаються політичні й економічні інтереси різних суспільних верств.

Політичні події, серед яких чільне місце займає здобуття Україною державної незалежності, розгортались надзвичайно швидко й щільно. Пов'язаний з ними високий рівень напруги в суспільстві не спадає й досі. Саме ця обставина зумовила, значною мірою, той факт, що в центрі уваги політологів знаходяться передусім питання сьогодення, а також завдання перспективного розвитку. Логіка життя відтіснила на периферію наукових інтересів учених ретроспективні проблеми, до числа яких слід віднести й проблему першопричин формування багатопартійної системи в Україні. Саме такий комплексний аналіз, на наш погляд, набуває все більшої актуальності у зв'язку з труднощами росту, які переживає сьогодні партійне будівництво в Україні. Ось чому без глибинного вивчення умов та особливостей розвитку феномена сучасної української багатопартійності неможливо збагнути його ідеологічні особливості, структурну специфіку й, нарешті, складно прогнозувати його подальший розвиток.

Перш ніж перейти до аналізу стану теорії політичних партій та партійних систем в Україні, зупинимось на кількох аспектах теоретичного характеру, які допоможуть повніше розібратися в суті досліджуваних проблем.

Насамперед слід зазначити, що серед вітчизняних дослідників сьогодні відсутня єдність щодо причин виникнення політичних партій в Україні. Частина дослідників схильна розглядати процес партійного будівництва в Україні за "лінійною" схемою, згідно з якою появі партій передувало створення політичних клубів, товариств, які згодом перетворювалися в більш численні й зорганізовані організації – рухи, фронти. На базі ж останніх пізніше формувалися власне політичні партії. Такий підхід до аналізу процесу виникнення багатопартійності в Україні зу-

стрічаємо, зокрема, в роботах А. Білоуса, О. Гараня та інших. У його основу покладено аналогію до класичної схеми поетапного розвитку партій.

Іншу точку зору на генезу багатопартійності в Україні представляє М. Томенко. Згідно з поданою дослідником схемою, виникнення сучасних політичних партій в Україні безпосередньо не пов'язується з існуванням "протопартій" – клубів, гуртків, спілок та ін. Політичні партії трактуються ним як самодостатні утворення, які фактом своєї появи заперечили політичну практику поодиноких, погано зорганізованих, безперспективних політичних організацій. Початки "партійної ери" М. Томенко виводить з моменту організаційного утворення Народного Руху України (вересень 1989 р.), визначаючи тим самим характер даної організації як політичної партії.

Е. Вільсон та В. Якушик звертають увагу на те, що в Україні функції політичних партій протягом певного періоду виконували організації, які не визнавали себе політичними партіями. Це дає авторам підстави або заперечити існування політичних партій у їх класичному розумінні в Україні взагалі, або зараховувати до їх числа більшість існуючих політичних об'єднань.

Узагальнюючи досвід виникнення політичних партій в Україні, можна виділити наступні основні шляхи утворення структур партійного типу: а) шляхом організаційної трансформації неформальних суспільних організацій (наприклад, УГС – в УРП) або на базі певних суспільних рухів з подальшим їх окремим функціонуванням (ПЗУ, ПДВУ); б) за ініціативою групи осіб, які декларували створення партії та визначали її цілі (УНП, ДСУ, УСДП, ПРП); в) шляхом поділу чи об'єднання партійних структур (НДП, УКРП, СДПУ(о), УСДП).

Таким чином, становлення багатопартійності в Україні відбувається за традиційними схемами, окресленими західними політологами. Однак, у дані схеми вкладається певний специфічний зміст, зумовлений особливостями історичного й соціально-політичного розвитку України.

Сьогодні Україна переживає процес міжсистемної трансформації від тоталітарного суспільства (з притаманною йому однопартійністю) до демократичного (заснованого на засадах партійного плюралізму). Цей процес не лише за історичним часом, але й за вихідними параметрами принципово відрізняється від аналогічних процесів, через які пройшли країни Заходу. Це дозволяє розглядати творення системи багатопартійності в Україні як феномен, з притаманними лише йому специфічними умовами й особливостями.

Значні розбіжності існують у поглядах політологів і щодо періодизації процесу виникнення й розбудови партійної системи в Україні. Практично кожен з авторів, хто займається дослідженням феномена багатопартійності в Україні, представляє свій погляд на етапи її формування. Проте, якщо не брати до уваги певні хронологічні розбіжності, їх можна звести у дві основні групи.

До першої з цих груп належить віднести спроби періодизації, запропоновані прихильниками так званого "лінійного" підходу. Як правило, усі вони обов'язково визначають етапи допартійний, початкової багатопартійності й посткомуністичний. Наголос у цих дослідженнях робиться перш за все на початкових етапах формування системи багатопартійності в Україні, залишаючи неструктурованим її розвиток після проголошення незалежності.

Другий варіант підходу полягає в тому, що історія сучасного українського партбудівництва поділяється на два основних етапи, вододілом між якими служить акт визнання національно-державного суверенітету України.

У період з квітня 1985 року й по 1 грудня 1991 року політичні партії, що виникли на хвилі перебудови, творили елементи, яким не знайшлося місця в радянській політичній системі і які носили альтернативний або антисистемний характер щодо неї. Проголошення незалежності України передбачало створення політичної системи незалежної демократичної держави, що й відкрило для цих партій шлях до їх органічного включення в політичну систему Української держави, а відтак – і перспективу розбудови системи політичної багатопартійності в Україні шляхом створення нових партійних об'єднань.

Тому дана періодизація є базовою, хоча й вона потребує подальшої деталізації. Це передбачає, по-перше, якісно інший рівень системного аналізу в координатах системи багатопартійності і, по-друге, зумовлює необхідність усвідомлення всього комплексу детермінант, які визначали розвиток процесу становлення багатопартійності в Україні.

Оригінальністю відзначається запропонована О. Толпиго періодизація становлення багатопартійності в Україні на основі ідеологічних критеріїв.

Однак у даному випадку ми більше схилиємося до точки зору тих дослідників, які вважають, що на перехідному етапі ідеологічні характеристики політичних об'єднань є ще не усталеними, досить динамічними, а тому навряд чи можуть слугувати як базові при класифікації політичних об'єднань.

Найповнішими (і, на жаль, поки що єдиними) науковими виданнями, які присвячені виключно аналізу проблем багатопартійності в Україні, є монографія А. Білоуса "Політичні об'єднання України", яка побачила світ у 1993 році, навчальний посібник львівських авторів В. Пічі та Б. Стеблича "Політичні партії у політичній системі суспільства", праця Т. Базовкіна та В. Кременя "Партії та громадські об'єднання України" та колективна праця "Політичні партії України" під редакцією професора В. Якушика. Ці праці, по суті започатковують в Україні науковий підхід до проблем багатопартійності, закладають методологічні основи її аналізу. Разом з тим у вітчизняній політологічній літературі знаходимо спроби висвітлення окремих проблем теорії політичних партій і формування багатопартійності в Україні.

Огляд зарубіжної теорії політичних партій міститься в статті В. Ковальчука "Теоретико-методологічні засади вивчення політичних партій". Спроба інтерпретації методологічних підходів до аналізу політичних партій відомого американського політолога А. Лійпхарта робиться в статті Ю. Шведа. Загальнотеоретичним проблемам багатопартійності присвячені праці Д. Видріна, В. Литвина, С. Рябова. Це, на жаль, єдині у вітчизняній політичній думці праці, присвячені теоретичним проблемам багатопартійності. Прикро, однак доводиться констатувати, що інтерес до проблем теорії політичних партій (як до загальнотеоретичних проблем загалом) у вітчизняній політичній науці є досить скромним і вивчення такого суспільного феномена, як політичні партії, відбувається з домінуванням швидше емпіричного, ніж теоретичного підходів. Очевидно, такі тематичні дослідження ще чекають своїх авторів. Але цілком зрозуміло, що недостатня розробленість методологічних проблем багатопартійності гальмує інтенсивність вивчення даного суспільного

феномена. У цьому аспекті цікавими є зауваження А. Колодій та Ю. Шведа, які звертають увагу на специфічність процесу формування багатопартійності в Україні, а тому й необхідності зваженого підходу щодо застосування “класичної” європейської методології. Бездумне перенесення західної методології на зовсім інший ґрунт, як зазначає Дж. Сарторі, може обернутися для дослідників “ефектом бумерангу”.

Досить поширеним методом дослідження української багатопартійності є компаративістський метод. А. Білоус піддає порівняльному аналізу сам феномен української багатопартійності, В. Базів намагається застосувати порівняльний аналіз до політичних партій тоталітарного й демократичного типів. В. Кремень та Є. Базовім застосовують цей метод при оцінці програмних документів діючих в Україні політичних партій. Відповідну систему критеріїв для порівняльного аналізу програмних документів політичних партій пропонує у своїй статті О. Оксак. К. Ващенко порівнює регіональні особливості багатопартійності в Україні.

З-поміж досліджень вітчизняних авторів найчисельнішою є група праць, присвячених історії становлення багатопартійності в Україні. До їх числа слід насамперед віднести досить вичерпні дослідження В. Гараня, які побачили світ на початку 90-х років, а також ряд наукових статей Є. Базовкіна, В. Рибчука та Д. Табачника, Е. Вільсона та В. Якушика, М. Томенка.

Проблема місця й ролі багатопартійності в загальних процесах українського державотворення досить повно аналізується в дослідженнях фонду “Українська перспектива” (Томенко М. Українська перспектива: історико-політологічні підстави сучасної державної стратегії. К., 1995, розділ “Партійна політика в Україні”) та Українського незалежного центру політичних досліджень (Піховшек В., Конончук С. Розвиток демократії в Україні: 1994–1996. К., 1997, розділ “Партії”). Державотворчій функції українських політичних партій в історико-політичному розрізі присвячує окреме наукове дослідження М. Томенко. Працівники Харківського державного технічного університету радіоелектроніки на чолі із М. Горлачем у 1994 році підготували в рамках вивчення курсу політології методичні рекомендації для студентів “Роль політичних партій в творенні державності України”, а В. Рубан та С. Серегіна – навчальний посібник “Політичні партії та рухи в Україні: проблеми становлення та тенденції розвитку”. Формуванню багатопартійності в Україні в контексті трансформаційних процесів у країнах пострадянського простору присвячені глави “Політології посткомунізму” за редакцією В. Полохала, монографія М. Томенка “Самоозначення України: від історії до політики” та його ж стаття “Україна посткомуністична: суперечності та перспективи соціально-політичного розвитку”, спеціальний випуск журналу “Політична думка” (1993, № 1), доповідь колишнього завідувача кафедри політології Львівського державного університету ім. І. Франка О. Семківа на II Конгресі українців. Є. Головаха займається проблемами політичної спеціалізації й соціологічного моніторингу в посткомуністичній Україні. В. Журавський, О. Кучеренко, М. Михальченко досліджують процеси трансформації політичної еліти України, О. Лізунова намагається сформулювати теоретичні підходи до аналізу посткомуністичних суспільств.

Чимало українських дослідників характеризують багатопартійність через дослідження партійних ідеологій та місця партій у спектрі політичних сил суспі-

льства. Серед таких публікацій цього напрямку слід відмітити роботи О. Толпиго, Ю. Шведа, В. Рубана, М. Міщенко, Н. Досужої, Є. Болтаровича, Л. Плюща, В. Вітковського, С. Гелея, О. Оксак, М. Томенка, В. Мельниченка, В. Яблонського, В. Литвина, А. Колодій, М. Пашкова, А. Трубайчука, М. Малецького, О. Голобуцького, В. Кулика. Наукові розвідки М. Томенка, В. Денисенка присвячені порівняно новій проблемі в українській політології – олігархічним тенденціям у політичному житті сучасної України.

Окрема група праць присвячена феномену опозиції в українському політикумі. Серед них у першу чергу слід виділити роботу Ю. Бадзя “Влада. Опозиція. Держава в Україні сьогодні”, дослідження Т. Батенка та Л. Угрин. Дана проблема була предметом окремого розгляду науково-практичної конференції “Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика”. Проблеми впливу виборчого законодавства на конфігурацію партійної системи, правовій інституалізації політичних партій присвячують свої дослідження А. Колодій, Р. Панкевич та М. Примуш; класифікації політичних партій України – А. Слюсаренко та М. Томенко, В. Базів; проблемі партійного лідерства – В. Литвин; фінансовій діяльності політичних партій – М. Примуш; партійній структурізації українського парламенту – А. Білоус, В. Базів та Л. Скочиляс; сучасним тенденціям у діяльності політичних партій України – Б. Назаренко, Ю. Кужелюк.

Нарешті, у самостійну групу можна виділити роботи, які присвячені діяльності окремих політичних партій, розстановці політичних сил в окремих регіонах України (маємо на увазі праці Т. Базюка, Є. Болтаровича, В. Ейсмонта, О. Зайцева, Ю. Киричука, М. Поповича, А. Фінька, А. Я. Свідзинського, Ю. Ключковського, В. Цимбалюка, В. Ковтуна, З. Книша, Ю. Юрова).

Що ж стосується стану вивчення українськими вченими “партійних систем”, то в даній царині наукових розробок практично немає. Методологічним проблемам вивчення партійних систем присвячено ряд робіт Ю. Шведа. Окремі глави про партійні системи вміщено в навчальних посібниках А. Білоуса, В. Пічі та Б. Стеблича, у другій частині курсу лекцій з основ політичної науки за редакцією Б. Кухти, у підручнику соціології за редакцією В. Пічі, підручнику з політології за науковою редакцією А. Колодій, у статтях В. Якушика й Є. Базовкіна. Стан сучасної партійної системи України розглядається у працях Е. Пуфлера, Ю. Шведа, А. Романюка, Т. Кузьо. Одинокі спроби порівняння партійної системи України з партійними системами інших держав належать А. Дешиці, Л. Скочилясу, О. Вишняку й І. Шевелю.

З поміж праць, які стосуються розвитку багатопартійності в Україні в окрему групу потрібно виділити довідкову літературу. Серед останніх слід згадати такі довідники: “Нові політичні партії України” А. Слюсаренка й М. Томенка, “Сучасні політичні партії України” (укладено В. Яблонським), “Абетка української політики” (видано авторським колективом під керівництвом М. Томенка), “Право вибору: політичні партії та виборчі блоки. Вибори до Верховної Ради України 1998” (упорядковано М. Томенком та О. Проценком), “Партійна еліта України 2000” (видано М. Томенком та В. Олійником). Серед подібних праць особливу вагу в дослідників багатопартійності має збірник “Україна багатопартійна” (випущено в

1991 році), у якому поряд із характеристиками основних політичних партій упорядник книги О. Гарань подає також їх програми й статuti.

Аналіз стану вивчення проблем багатопартійності в Україні показує, що ця робота лише розпочалась, а тому згадані дослідження українських авторів не можуть розкривати всієї широти й багатомірності цього суспільного феномена. Методологічні засади вивчення політичних партій, як і сама наука про них, знаходяться лише на етапі свого оформлення. Пояснюється це насамперед "юним віком" самого об'єкта дослідження, вимагає ґрунтовного аналізу теоретико-методологічного доробку західної теорії політичних партій, який, однак, слід зважено застосовувати при характеристиці багатопартійності в Україні.

Як бачимо, в цілому українська теорія політичних партій проходить лише період свого становлення, тому в Україні сьогодні мають місце тільки фрагментарні дослідження багатопартійності. Розглянута нами проблема, безумовно, чекає свого комплексного дослідження.

CONDITION OF DEVELOPMENT OF THE THEORY OF POLITICAL PARTIES AND PARTY SYSTEMS IN UKRAINE

Yurii Shveda

*Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska Str., 1
Lviv 79000, Ukraine, filos@franko.lviv.ua*

The role of multi-parties' system in functioning of the Ukrainian post-communist society, which is an important precondition of the democratic legal state is considered.

Key world: state-forming, multi-parties' system, party system, opposition.

Стаття надійшла до редколегії 09. 09. 2001

Прийнята до друку 10. 05. 2003